

Всесвітня історія та міжнародні відносини

УДК 94:355.48(38)

С. О. Голованов

ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУХОПУТНІЙ АРМІЇ АФІНСЬКОГО ПОЛІСУ В УМОВАХ ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ (431–404 рр. до н.е.)

Стаття присвячена аналізу стану сухопутних сил Афінського полісу та змінам, які відбувалися в афінському війську під впливом подій Пелопоннеської війни. Особливу увагу приділено питанням тактики фаланги, легкої піхоти та кінноти в бою, аналізу інституту найманців в полісному війську.

Ключові слова: Пелопоннеська війна, Афіни, фаланга, голпіт, легка піхота, пельтасти, найманці.

Проблема, яку обрано нами для цієї статті, тісно пов'язана з подіями Пелопоннеської війни. Тому дослідження періоду останньої третини V ст. до н.е. в аспекті розвитку воєнного мистецтва, військової справи афінської держави в цілому можуть відкрити для сучасних дослідників історії стародавнього світу значну та серйозну інформацію не лише про безпосередній перебіг бойових дій, але й про більш глибокі процеси та трансформації у військовій, політичній та суспільній сферах, що відбувалися під час воєнних дій, та у взаємозв'язку з воєнною історією вказаного періоду.

Аналізуючи залежність між еволюцією воєнного мистецтва та політичним розвитком держави, ми одразу ж потрапляємо на ґрунт, багатий на висновки та узагальнення. Більшість дослідників воєнної історії дотримуються погляду, за якого історія військового мистецтва повинна містити виклад послідовних змін у способі ведення війни [1, с.11]. Отже історія військового мистецтва повинна поставати не в статичному вигляді, не лише в окремих подіях, а в динамічному вигляді. Її слід розкривати, як перебіг змін та розвиток в контексті економічних та суспільних чинників, що їх обумовили. Крім того, аналіз військового мистецтва Афін у зазначений період надає нам важливу інформацію відносно політичного, економічного та соціального становища в державі. На думку Ф. Меринга, щоби зрозуміти характер та образ ведення війни будь якого народу, слід вивчити його політичне, економічне та соціальне становище [2, с.6]. Крім того, аналіз будь якої війни стає науковим та набуває значення лише тоді, коли цей аналіз пов'язано із загальним ходом еволюції воєнного мистецтва [3, с. 12].

Військове мистецтво античного суспільства відзначалося своєрідністю, що впливала з його особливої політичної структури. Античний поліс, як форма держави, визначав не лише зміст і характер суспільного життя громадянського колективу а також характер його військової організації. Загальна структура полісного суспільства та його військової організації були взаємозалежними та розвивалися в тісному зв'язку між собою. Так, ополчення демократичного полісу фактично являло собою озброєні народні збори.

Основними джерелами інформації про побудову афінської армії в період Пелопоннеської війни залишаються Фукідід і Ксенофонт. Певну увагу питанням полісного війська приділив Аристотель. Окремі відомості з нашої проблеми ми знаходимо також в Павсанія та Поліена. Щоправда, Фукідід у своїй праці приділяє мало уваги питанням організації та бойових якостей афінської армії. На відміну від нього, Ксенофонт, який сам був досвідченим військовим начальником, володів ґрунтовним досвідом участі в бойових діях. Він висвітлює предмет нашої розмови з великим знанням справи. Його тонкі зауваження, авторитетна думка створює враження обґрунтованої позиції людини, обізнаної у своїй справі. Аристотель кілька раз викладав свою думку з питань військового мистецтва, але не заглиблювався в аналіз проблеми.

Як зазначає Г.Дельбрюк, «Історія воєнного мистецтва є однією з ниток тканини загальної історії та починається разом з нею» [4, с.33]. Разом із тим цей досвідчений та авторитетний дослідник воєнної історії скаржиться на недостатність джерел з найбільш давніх періодів цієї науки й підкреслює, що лише починаючи з греко-перських війн відомості воєнно-історичного характеру набувають більш-менш задовільної повноти та достовірності [5,с.33-34]. Дельбрюк з виправданою недовірою ставиться до Геродота та його історичної праці, особливо в усьому, що стосується воєнної історії. Проте він визнає, що праця Геродота містить зерно достовірності, а тому залишається надія відтворити або підтвердити недостатньо перевірену інформацію, що її надають інші джерела. З Г. Дельбрюком погоджується також П.Коноллі відносно вкрай обмеженості інформації, яку надають джерела відносно афінської військової системи, зазначаючи, що на

противагу цьому, щодо спартанців ми маємо значно ширшу та більш детальну інформацію... [6,с.39]. Було здійснено чимало вдалих спроб дослідити процес розвитку, як збройних засобів, так і прийомів інженерно-фортифікаційного забезпечення армій грецьких полісів. В контексті цього питання доречно згадати праці Носова К, Свечина А., Голіцина М. Приділяв увагу питанню озброєння полісних армій також відомий радянський дослідник історії воєнного мистецтва І. Разін [7,146-148]. Проте для нього, як нам здалося, цей предмет посідав другорядне місце, поступившись місцем аналізу тактичних та стратегічних аспектів воєнних кампаній. Тому розгляд Разіним І. питання озброєння армій грецьких полісів та римської армії не пішов далі, ніж констатація. Пильної уваги заслуговує робота А. Строкова «Военное искусство Древнего мира» (М., 1946). Але, при всій його ретельності та уваги до найменших подробиць перебігу військових дій, цей автор також поставився до аналізу питань історії розвитку озброєнь, як до другорядного завдання. Найбільш пильну увагу еволюції зброї та обладунків приділив Коноллі П. Його праця «Греція і Рим. Енциклопедія воєнної історії» містить детальний розгляд конструкції, як захисних засобів, так і різновидів зброї, які перебували у вжитку в арміях давньогрецьких полісів та римської армії протягом всього античного періоду. Певний інтерес у дослідників викликає праця С. Енгліма, Ф.Дж. Джестіса [8, с. 18-32]. Неприпустимо також обходити увагою працю фон Вінклера, яку присвячено історії розвитку зброї [9]. З метою реконструкції зброї, яка була на використанні в античних арміях визначеного періоду, обґрунтованим буде звернення до археологічних джерел. Ці останні, більшою частиною представлені зображеннями на вазових розписах, керамічними фігурками, поховальними зображеннями на могильних рельєфах тощо. Проте, в нашій статті ми не маємо можливості приділити достатньої уваги аналізу археологічних джерел. Отже, ми маємо значний за обсягом, проте дуже неоднаковий за якістю матеріал, що черпаємо з джерел, та дослідження сучасних фахівців з нашої проблеми. Спробуємо розглянути стан полісної армії афінян та його трансформацію в ході бойових дій.

Сухопутне полісне військо Афінів у V ст. до н.е. складалося з ополчення громадян. За свідченням П. Коноллі, в період Пелопоннеської війни, Афіни могли виставити військо близько 30 тис. голплітів. З них до участі в битві були придатні лише, приблизно, половина. Решта були або молодше 19 років, або ветерани, старші 45 років [10, с.38]. Ці, занадто молоді воїни та ветерани призначалися для гарнізонної та сторожової служби. Зевгіти складали більшу частину особового складу армії. Вони залучалися до служби в якості голплітів. Важка піхота афінської армії перебувала під командою десяти *таксиархів*. Їм були підпорядковані *лохаги*, які очолювали окремі підрозділи – лохоси. Комплектування піхоти та кінноти афінської армії відбувалося по філах, які виконували, в цьому випадку, роль призовних округів. Таким чином, вихідці з однієї територіальної філи, утворювали один підрозділ. На полі бою вони стояли поряд в строю. Це посилювало згуртованість та стійкість війська. Порівнюючи бойові якості армій, що протидіяли одна одній, Веррі Дж. зазначає, що спартанські голпліти перевершували афінських у стійкості та бойовому вишколі, оскільки для спартанців війна була професійним заняттям [11,с.45]. Проте афіняни завжди відчували в бою плече родича або сусіди. Разом вони усвідомлювали, що б'ються за рідну землю, свою домівку, вулицю. Це додавало їм впевненості та стійкості.

Традиційним різновидом бойового порядку голплітів була фаланга (масив, моноліт). Вона втілювала колективну волю всієї сукупності важко озброєних голплітів. В цьому моноліті не було волі окремих людей. Фаланга являла собою тактичний організм, який мав задачу – перемелювати на порошок людей, що протистояли йому [12, с.23]. Крім того, побудова фаланги не дозволяла окремим бійцям ухилитися від бою, залишати своє місце в строю. Вона примушувала кожного рухатися у складі всієї сукупності бійців назустріч ворогові. Формування фаланги, як різновиду бойового порядку, відбувалося під впливом суспільних та економічних перетворень в процесі становлення та розвитку античного полісу. Розвиток суспільного життя, торгових відносин, грошовий обмін, культ держави в очах окремого громадянина, підкорення інтересів однієї окремої особистості інтересам полісного колективу, обумовлювала розвиток на полі бою об'єднаної тактичної сукупності важко озброєних воїнів [13,с.24]. Безумовні переваги регулярного бойового порядку відзначав також Аристотель «Без тактичного порядку важка піхота ні на що не придатна» [14, IV,13].

Фаланга була типовим бойовим порядком полісного ополчення. Її становленню сприяли формування та розвиток полісного суспільства, розвиток міста та товарно-грошових відносин, пов'язаних із містом. Разом із складанням станової структури полісного суспільства, централізації управління, відбувалося висунення на передній план культу держави та громадянського обов'язку, та відсування окремої особистості на другий план. Це сприяло формуванню згуртованого громадянського колективу, складанню майнової та правової однорідності в межах кожного окремого стану. Вказані умови та чинники сприяли виникненню тактичного бойового порядку фаланги, який дозволяв та спонукав головну більшість громадян середніх верств діяти в озброєнні голплітів спільною масою важкої піхоти у щільних зімкнутих шеренгах.

Формування такого типу бойового порядку відбувалося протягом VIII ст. до н.е. Від сукупності двобоїв, коли кожен бився «сам за себе», створилася система шикунання в кілька шеренг у глибину, одна за одною. Г.Дельбрюк, посилаючись на Павсанія, відзначає перші ознаки появи фаланги в періоді Месенських війн. [14, с. 56]. Першими винайшли такий бойовий порядок лакедемоняни [15,VI,8,11]. Вони не переслідували неприятеля, який тікав, оскільки зберегти бойовий порядок для них було важливіше, ніж вбити ще кількох ворогів. Найбільш давнє згадування про фалангу можна знайти в легенді, яку наводить Поліен [16.I,10]. Так, під час війни Гераклідів зі Спартою перші зенацька атакували лакедемонців під час, коли ті здійснювали жертвопринищення. Але спартанці не розгубилися. Вперед виступили флейтисти, які заграли бойову мелодію. Натхнені такою музикою, спартанці почали ставати щільним бойовим порядком, потім рушили на ворога та перемогли. Цей досвід підказав лакедемонцям, щоби до бою їх завжди вели флейтисти. Як заповів оракул, вони завжди лишатимуться непереможними, доки битимуться разом із флейтистами, а не

проти них. Саме флейтисти є ознакою бойового порядку : коли вояки б'ються безладно, кожен сам по собі, вони не марширують в такт музиці, а створюють гамір та заглушують флейти [17.(Лісій.22), 18. V,70]. Тож, за свідченням Джерел, лакедемоняни йшли в атаку під ритмічну музику. Але це не виключає того, що в останню мить перед ударом фаланга могла перейти з форсованого маршу на біг [19, с.44]. Афіняни , скоріш за все, дотримувалися схожої тактики. Не випадково громадянська присяга афінян містила слова: «Хай не полишу я товариша, з яким ітиму поряд у строю». Майже такими ж словами висловився Софокл у своїй Атигоні : « Він не залишить свого поста під час битви – звияжний та справедливий бойовий товариш» [20. Ant. 670]. Через необхідність заступати загиблого воїнами, що стояли позаду, фаланга являла собою не кілька шеренг, що поставлені одна за одною, а декілька колон, де воїни кожної колони стояли позаду один в одного. Тож, кожна колона ставала окремою бойовою одиницею. Але така точка зору не пояснює надто малої глибини бойового порядку афінян в Марафонській битві. Як відомо, тоді фаланга афінян в центральній ділянці мала глибину всього на три-чотири щити, тобто три – чотири шеренги. Отже, ми можемо припустити альтернативну точку зору, за якої афінська фаланга була організована, не як щільно згуртовані колони, а як шеренги, вишикувані одна за одною. Слід врахувати, що спартанська фаланга була дуже небезпечною саме під час лобової атаки з короткої дистанції. Водночас, вона була мало придатною до атаки з розбігу. Частіше спартанці, при лобовому зіткненні, не розганялися назустріч противнику, а стояли на місці до останньої можливості, очікуючи, поки ворог наблизиться до найкоротшої дистанції. Афінська фаланга ж навпаки, зазвичай здалеку перша починала наступ, а подолавши половину відстані до ворога, переходила в атаку. Гопліти, співаючи пеан, рушали спочатку кроком вперед а, при наближенні до противника, переходили на біг. Вони прагнули набрати найбільшої швидкості на момент зіткнення з противником.

Стоячі у щільному строю, гопліт відчував незручність при зміні бойової позиції. Зокрема йому було занадто тісно при занесенні спису для удару згори. Цю позицію приймали перед атакою. Для зміни положення необхідно було нахилити спис вістрям уперед, потім підняти його над правим плечем та помінати захват рукою. Для вправного виконання такої маніпуляції необхідним було довге тренування. Тому досвідченим оком можна було відразу визначити якість підготовки армії, судячи по тому, як гопліти виконали цю зміну захвата. Тренуванню армії афіняни приділяли значну увагу. Розуміючи, як важливо навчати молодь бойовому мистецтву, афіняни починали підготовку хлопчиків до воєнної служби, починаючи від семирічного віку [21,с. 147]. Високий рівень фізичного виховання в грецьких полісах відіграв не останню роль у створенні такого бойового порядку.

Фаланга була вразливою з флангів, особливо з правого. Крайній праворуч гопліт залишався відкритим з правого боку. Усвідомлюючи це, стратеги прагнули ставити на правий фланг відбірних, найсильніших та найбільш досвідчених бійців . В Дельбрюка ми знаходимо цікаве припущення відносно тактики фаланги на початку бою. На його думку, при зустрічному бої, кожна з атакуючих сторін перед зіткненням подавалася праворуч із наміром охопити своїм правим флангом ворожий лівий фланг, з метою компенсувати вразливість свого правого флангу [22, с.100]. З цієї причини, кожна фаланга тіснила ворожу фалангу на її лівому флангу але й сама посувалася лівою стороною під натиском ворожого війська. Тож, під час битви між собою обидві фаланги здійснювали повільний оберт проти годинникової стрілки. Думку Дельбрюка підтримує Веррі Дж. На підтвердження цієї думки , він згадує про битву при Мантиней 418 р. до н.е., – рідкий для цієї війни, приклад великих битв сухопутних армій. Під час бою обидві армії: спартанці та афіняни, прагнули обійти одні одних з правого флангу та захистити свій лівий фланг. Спартанцям вдалося це зробити першими, тому вони виграли цю битву [23, с.43]. Думка Дельбрюка видається нам добре аргументованою. Проте це не робить її переконливою. Зазначимо, до того ж, що Г.Дельбрюк не наводить посилань на Джерело, з якого він робить своє припущення.

Посування правого флангу праворуч в обхід лівого ворожого флангу дійсно може створити певну позиційну перевагу в битві. Але ця тактична перевага буде тимчасовою і не гарантує розгрому ворожого лівого флангу, який з лівої сторони щільно закритий щитами. Разом із тим, такий обхідний маневр примушує витягнути в довжину весь фронт фаланги, що не тільки послаблює його ударну силу. Він загрожує розривом бойового порядку та може скінчитися катастрофою. Згадаємо загальновізану думку про нездатність фаланги до маневрів на полі бою. Виникає питання: чим же насправді пояснити силу правого флангу, На нашу думку, непокоєння стратегів за свій правий фланг викликало прагнення його підсилити. Сюди ставили найсильніших та досвідчених воїнів. Тому фаланга зазвичай ставала більш сильною та стійкою саме на правому флангу. Відомо також про звичай, за яким місце воєначальника в бою було саме на правому флангу [24.VI,111]. Стратег ставав на цю ділянку, щоби контролювати все, що тут відбувається під час битви.

Управляти гоплітами в бою була важко, оскільки шоломи воїнів, які цілком закривали голови бійців, заважали почути команду. Хотілося би наголосити, що таку перешкоду знали командири не лише античних, але всіх армій стародавнього світу. В колотнечі рукопашного бою, всі голоси потопали в брязканні зброї, криках бійців. Будь хто, коли він б'ється з ворогом, піддаючись смертельній небезпеці, взагалі мало звертає увагу на щось стороннє. Тож, віддавати команди голосом було марною справою. Можна стверджувати, що під час битви арміями управляли за допомогою сигналів сурми.

В ближньому бою одночасно могли діяти лише дві шеренги фаланги. Бійці другої шеренги виконували в цей час допоміжну роль – вони мали заповнювати інтервали, які утворювалися в першій лінії та створювали моральну підтримку для бійців, що були попереду. Якщо воїн передньої шеренги вибував з ладу, його заступав той, хто стояв позаду. Так відбувалося протягом усього бою. Тому при лобовому зіткненні більше шансів мала фаланга, яка мала більше щитів у глибину, за однакової довжини фронту. Під час зустрічного бою обидві фаланги втрачали бійців , але билися, поки мали резерв у тилу. Тому стратеги в битві ніколи не

збільшували ширину фронту з метою оточення ворога з флангів, бо для цього, за рівної чисельності обох сторін, доводилося би зменшувати глибину бойового порядку. Численні приклади з воєнної історії свідчать про те, що стратегі прагнули завдати поразки противникові переважно засобом лобової атаки. На нашу думку, розвиток цієї концепції фалангової тактики не мав перспективи розвитку. Для кожного стратега вирішальним було правильне визначення співвідношення глибини та довжини бойового порядку в залежності від місцевості, обраної для битви. І переважним чином, вибір робився на користь глибини. Тим більше, що занадто довгий по фронту бойовий порядок ставав неповоротким та мало піддавався управлінню під час битви. З огляду на все, що було сказано, слід завважити, що останні шеренги, як і правий фланг, формувалися з сильних та добре озброєних бійців. Посилення тилкових шеренг робило фалангу більш стійкою в обороні. Проте, під час атаки для фаланги важливо було мати кращих бійців у перших шеренгах. Не випадково Тіртеї у своїх гімнах прославляє бійців, що стоять у перших лавах «ε'ν προμάχοις». Це дозволяло утримати цілість перших шеренг.

Серед недоліків фаланги ми вже згадували її обмежену маневреність та неможливість застосування її на нерівній місцевості. Крім того, шиккування фалангою не дозволяло перегруповувати сили під час бою, зосереджувати їх на ділянках фронту, де виникла загроза прориву, обходу тощо. Отже, єдиним виходом, за таких умов, залишалася лобова атака. При цьому фаланга була майже безпомічною проти атаки кінноти з флангу. Взагалі атака з флангу одразу ж зводила нанівець силу її натиску. А фаланга, яка втрачає ударну силу та припиняє натиск на ворога, перетворюється на зручну мішень для лучників та всієї легкої піхоти. Тому вона завжди потребувала прикриття з флангів кіннотою або легкою піхотою. Використання такого бойового порядку вимагало ретельного навчання та тренування гоплітів. Справа ця була не такою простою, як здається на перший погляд. Так, під час атаки бійці мали обов'язково рухатися суто вперед, під прямим кутом до лінії фронту. Інакше виникала загроза розриву лінії бійців, або навпаки, затиснення її на певній ділянці фронту.

Використання фаланги, було несумісним із застосуванням металюної зброї. Гопліти використовували спис лише, як зброю ближнього бою. Довжина спису становила 2-3 м. Він призначався для нанесення удару, або згори в обличчя або шию, чи знизу – в живіт. Дослідники припускають, що на ранньому етапі формування фаланги, гопліти мали ще один, легкий спис для метання. Пізніше, метання спису під час атаки, або контратаки стало неможливим. Для кидання спису на велику відстань гопліту потрібне вільне місце для розбігу та замаху. А це вимагало розсіювання воїнів та зменшення щільності бойових лав. Це приводило в розлад перші ряди фаланги, а разом з тим втрачалися всі переваги бойового порядку. Відмова ж від метання спису гоплітами, навпаки, дозволила ущільнити бойові шеренги фаланги та зробити її більш стійкою та боездатною.

Ще одним недоліком фаланги була її несумісність із використанням легкою піхоти, як атакуючої сили. На полі бою легка піхота була погано організована, важко піддавалася управлінню [25, с. 45]. Застосування лучників для обстрілу ворожого бойового порядку перед початком атаки було малоефективним. Лучники не могли розсипатися по всій ширині фронту перед своїми бойовими порядками, щоби встигнути під час атаки важкої піхоти відійти в обидві сторони. Тому легка піхота ще перед початком бою зосереджувалася лише напроти флангів ворожих бойових порядків та піддавала їх обстрілу, тоді як центр ворожого війська залишався неушкодженим. Якщо лучників мали обидві сторони, то вони прагнули обстрілювати один одного, залишаючи ворожих гоплітів по за увагою. Спроби поставити лучників позаду своєї фаланги також виявилися неефективними, оскільки це дозволяло обстрілювати ворожу армію тільки не прицільно, залпом по дуже високій траєкторії, це значно послаблювало пробивну силу пострілу. Обстріл ворожої фаланги навскіс міг би мати ефект, проте, ми не маємо свідчень такої тактики в жодній битві. Отже, одночасно з фалангою використання лучників було майже зовсім марним. Тож, головним різновидом бою при шикванні фалангою залишалася фронтальна атака. Ця тактика протягом довгого часу була незмінною, незважаючи на її відчутні недоліки.

Причина такої сталості в часі, якого набула тактика бою фалангою, на нашу думку є її історично визначений характер. Фаланга була породженням не лише певного рівня розвитку суспільства, але також особливостей економічного та суспільного розвитку полісної держави. Ми маємо підстави стверджувати, що сама природа полісного колективу породжувала фалангу, як бойовий порядок рівноправних громадян-землевласників, що билися у щільно зімкнутих шеренгах та мали приблизно однакову захисну та атакуючу зброю. Це створювало підґрунтя для спільної взаємодії на полі бою, для спільного виконання бойової задачі. Громадяни полісу під час воєнних дій разом виступали на захист своєї власності. Розуміючи, що лише спільними зусиллями можна захистити свою землю та державу, вони неодмінно мали створити бойовий порядок, добре прилаштований для масованого удару чи спільного захисту.

Ми, звісно, далеко від ствердження, згідно з яким, будь-які зміни в структурі суспільного організму спричиняють зміни в бойовій тактиці війська. Далекі не завжди нові запровадження в тактиці були винаходом найбільш передових суспільств. Таке нововведення, як фаланга, було винайдено не афінянами, а спартанцями які не були прикладом найбільш прогресивного політичного ладу. Але, винайдений новий спосіб ведення війни, одразу ж підхоплювався та засвоювався всіма синхронними суспільствами. Головною умовою при цьому є лише відповідність бойової тактики певному типу та рівню суспільного та економічного розвитку. За виразом Г.А. Кошеленко, фаланга являла собою проекцію у військову сферу соціальної структури полісу [26, с.15].

Незважаючи на зниження, протягом війни, ролі важкої піхоти у бойових діях, на першому етапі війни ця роль була ще вагомою. Ми маємо відомості про те, що у вирішальних боях військо завжди прагнуло

спиратися на підтримку голплітів [27, II, 81]. Під час атаки голпліти мали значну ударну потужність. Середня та легка піхота були більш ефективними при обороні. Своїм маневруванням та униканням зустрічного бою, лучники виснажували важко озброєних ворожих голплітів. Їхня роль на полі бою постійно зростала. Геродот відзначає, що вже в битві при Платеях у 479 р. до н.е. у війську афінян налічувалося 800 лучників.

Ще однією особливістю афінського війська була незначна роль, яка відводилася кінноті. Остання так і не набула вагомого значення у військовій справі більшості грецьких держав. Виключенням з цього правила є кіннота фесалійців, яка відзначалася чудовими бойовими якостями. Під час Пелопоннеської війни, кіннота афінян своєю чисельністю дещо переважала кінноту Пелопоннеського союзу, але й вона мала обмежені можливості, являючи собою, на думку Г. Дельбрюка, лише голплітів, яких посадили верхи. Афінці, рівно як і спартанці, не навчилися ефективно використовувати свою кінноту під час цієї війни. Приналежність громадянина Афін до майнового розряду вершників було ознакою, скоріше соціального статусу, а не певного роду війська. Представники майнового розряду вершників все одно з'являлися під час призову разом із конем. Протягом VI-V ст. до н.е., незважаючи на численні зображення вершників на грецькій кераміці, ми не зустрічаємо прикладів активного бойового застосування кінноти. Це пояснювалося, напевно тим, що кіннота, навіть добре навчена, була майже безпомічною в протидії з важкою піхотою. Вона не була здатною, за того рівня розвитку бойового мистецтва, виконувати самостійні тактичні задачі. В битвах їй відводилася допоміжна роль. Тому, для афінян, на період середини V ст. до н.е. утримування кінноти вважалося неприпустимим розкішшю. Цьому роду військ відводилася допоміжна роль. Під час, так званої, Архідамової війни Перикл доручав загонам кінноти тільки переслідувати спартанські загоми голплітів, які грабували маєтки та селянські господарства Аттики. Але афіняни вдавалися до таких переслідувань лише за умови впевненої чисельної переваги. Ми маємо лише поодинокі приклади битви між кіннотами ворожих армій. За тієї ж, Архідамової війни мало місце бойовище між кіннотою афінян та фесалійців проти беотійської кінноти. Слід зазначити також, що під час Сицилійської експедиції 411 р. до н.е. кіннота афінян відіграла значну роль. В битві при Мантиней афінська кіннота прикривала відступ своєї важкої піхоти та врятувала життя багатьом своїм голплітам. У битві при Делії у 424 р. до н.е. фіванці здобули перемогу завдяки своїй кінноті. Тоді афінська кіннота прикривала відступ своїх голплітів. (В цій битві, тоді ще молодий Алквіад, який був вершником, допоміг врятуватися своєму вчителю Сократу, що бився в озброєній голпліті.)

Усвідомлення недоліків фаланги з огляду на використання легкої піхоти, зумовило те, що афіняни значно раніше від усіх еллінів зрозуміли значення середньої піхоти, пельтастів, як роду військ і запровадили його у своїй армії. Про те, яке значення мало сполучення та взаємодія різних видів військ, згадує також і Фулідід в епізоді, де розповідається про те, як афіняни переслідували коринфян від Мегари у 459 р. до н.е. «Тим часом, коли переможені коринфяни відступали, доволі велика частина їхнього війська... не знаючи дороги, потрапила за огорожу якогось маєтку, яке було все ж оточено ровом, так що іншого виходу не було. Побачивши це, афіняни перекирили головний вихід, та, оточивши маєток легкими військами, на смерть забили камінням усіх, хто там знаходився» [28. I. 106]. Легка піхота була більш здатною до маневрування. Вона могла успішно діяти на нерівній та гірській місцевості, в хащах, лісах, унікати бою у невідповідній позиції та нав'язувати ворогові бій у зручних для себе умовах. Але до кінця V ст. кіннота та легка піхота по відношенню до фаланги важко озброєних голплітів залишаються тільки допоміжною силою. За зручних обставин, вони могли суттєво вплинути на перебіг подій на полі бою, але протягом усієї Пелопоннеської війни пельтасти так і не перетворилися в самостійні роди військ, тим більше не склали питомої ваги в полісному ополченні. Спартанська армія, за свідченнями джерел, також не мала своєї регулярної кінноти. За даними Фулідіда, кінноту для лакедемонців поставляли беотійці, фокідяни та локри [29. II, 9]. Збільшення питомої ваги легкої та середньої піхоти буде характерним для наступного століття. Афінці визнали важливість та ефективність легкої піхоти лише на завершальному етапі війни. На полях битв Пелопоннеської війни пельтасти блискуче показали себе. Звісно у відкритий двобій з голплітами вони вступати не наважувалися. Але висока маневреність дозволяла їм вдало діяти проти голплітів там, де нерівна місцевість заважала останнім застосувати свої якості у повну силу. Загальновідомим прикладом цього став бій на о. Сфактерія, де Пельтасти афінян завдали поразки спартанським голплітам, знищивши частину з них та полонивши решту. Зазвичай пельтасти діяли проти флангів та в тилу ворожого строю.

Серед родів військ в розповіді про битву при Делії, Фулідід згадує цілою як легкоозброєну піхоту. « Легкого війська, регулярно озброєного (цілої), тоді не було, та його і взагалі ще не було в Афінціях » [30. IV, 94]. Під словом цілої Фулідід розуміє озброєних обозних воїнів. Трохи пізніше, в розповіді про відступ, він говорить про легкі війська, що вже мали регулярне озброєння. Лучники також не відігравали рішучої ролі в бойових діях. Слабка ефективність грецьких лучників пояснювалася невдалим способом утримувати тятиву перед пострілом. Грецькі стрільці натягували тятиву, затискуючи стрілу між вказівним та великим пальцем. Це не дозволяло сильно натягувати лук. Наприкінці війни, афінські лучники перейняли у скіфів спосіб натягувати лук, тримаючи саму тятиву в кільці пальців [31, с. 39].

З першої половини V ст. до н.е., афіняни починають застосовувати облогову техніку [32, с. 146]. Проте, засоби ведення облоги залишалися під час Пелопоннеської війни доволі примітивними. Частково це пояснює катастрофу Сицилійської експедиції афінян під час невдалої облоги Сіракуз. В період, який ми досліджуємо, греки так і не навчилися брати в облогу та штурмувати укріплення та фортеці. Зазвичай воліли брати міста змором. Більш детально ми звернемося до цього питання нижче.

Особливим явищем, яке починає привертати увагу дослідників у цей період, стає поява найманців на військовій службі. Якщо за півстоліття до цього, під час греко-перських війн полісне ополчення складалося суто з громадян, то в подіях Пелопоннеської війни в лавах воюючих армій ми, поряд із громадянами полісу, вже зустрічаємо також найманців. Поява найманих воїнів була обумовлена зміною, точніше розширенням

масштабів воєнних дій, особливо під час Пелопоннеської війни. Часті та тривалі заморські експедиції з метою підкорення та контролювання віддалених островів, походи на територію противника, надовго відволікали чоловіків-громадян від домашнього господарства. Це ускладнювало життя не лише окремим громадянам, а також завдавало шкоди економіці всього полісу. Крім того, в попередні часи короткі експедиції забезпечувалися громадянами з власних коштів, тоді як за участь у тривалих походах державі доводилося вже виплачувати жалування в суттєвих розмірах. Кошти для цього стали постачати союзники, за що їх звільнили від безпосередньої участі в експедиціях. Вона покладалася на афінян, що сприяло піднесенню бойових якостей останніх. Воїни залишалися громадянами, але тепер змінювався їхній статус. Поступово постійна служба за жалування перетворювала їх на професійних вояків – тренуваних та добре навчених. Поряд із переліком громадян, які самі несли гоплітську повинність, значна кількість громадян знаходила для себе тих, хто йшов замість них на службу за платню. Навряд чи держава заперечувала проти такої заміни. Навпаки, вона виграла від цього, оскільки бойові якості війська ніяк не знижувалися, а громадяни мали можливість залишатися при своєму господарстві. Тепер військо могло безболісно на тривалий термін виступати за межі власної території, та навіть за межі Еллади, як ми бачимо на численних прикладах. Гопліти виставлялися конкретно від кожного дому. При цьому неважливо було, хто саме кожного разу піде на службу: батько, чи його сини, чи далекий родич чи навіть сусіда. Знайти охочих йти на службу чи заміну собі було неважко. Платня була високою. За твердженням А. Свечіна, добове утримання найманого вояка дорівнювало 2 драхми – що складало, на той час, шестиразовий прожитковий мінімум [33, с.29]. З метою посилення контингенту гоплітів держава ще перед початком Пелопоннеської війни завчасно заготовила тисячі гоплітських обладунків, у які обряджалися фети. В експедицію на Сицилію відбуло 1500 гоплітів-громадян та 700 гоплітів з числа фетів. Це означало, що держава здійснила призов по 150 громадян від кожної з 10 територіальних філ, і спорядило ще 700 фетів обладунками (70 фетів від кожної філи), які було заготовлено на такий випадок. Отже, ми зазначимо, що окрім надзвичайних випадків, за яких обов'язковому призову підлягали всі громадяни, за період Пелопоннеської війни звичайним стає набирання до війська найманців. Звісно, найманці, як особливий контингент, існували також у попередні часи. Історії відомі приклади набору найманців до війська фараонів з числа лівійців та греків, особливо часів XVIII династії. (Так, у пророка Ісаї ми знаходимо згадування про професійних воїнів у складі асирійського війська « він легко та швидко прийде, не буде в нього ані стомленого ані виснаженого, жоден не задрімає та не засне... » [34, 5:26-29].

Це робили також лідійські царі. Грецькі тирани: Полікрат, Пейсістрат мали при собі тілоохоронців. Але це були поодинокі явища. Поява найманців, як суспільного явища, притаманного полісній державі, відповідає періоду Пелопоннеської війни. Цьому сприяли афінські стратеги Демосфен і Ламах. З боку спартанців в контексті цього питання слід назвати Лісандра, Гіліппа, Брасида. Від цього часу воєнне мистецтво мусить брати до уваги не лише сукупну масу рядових полісних ополченців. Відтепер на сцену виступають професійні наймані вояки. Одночасно з цим у суспільстві формується особливий стан – наймані професійні офіцери, яким судилося відігравати в майбутньому суттєву роль, як у громадському житті полісу, так і в історії в цілому. Особливістю періоду цієї війни було те, що, поряд із найманцями, громадяни полісу також залучаються у військо за принципом платної служби, особливо корабельними гребцями [35, с. 70-90].

У суспільстві розпочалося формування професійної армії. Протягом війни склад армії змінився суттєво. Якщо в перший період вона складалася виключно з міліційного ополчення, то наприкінці бойових дій питому вагу її складала наймана професійна, постійна армія. Експедиція афінян проти Сіракуз стала можливою, між іншим, через те, що вона надавала можливості для заробітку значній кількості найманих воїнів. Таким чином, в межах цієї війни стався перехід до нового етапу розвитку воєнного мистецтва, всієї військової справи та зміна, багато в чому, самої природи античного мистецтва війни.

Варто взяти до уваги також і те, що Пелопоннеська війна відкриває собою чергу війн, в яких ставилося за мету досягнення гегемонії над усією Грецією. А.Е. Мішулін вважає, що сама природа полісу врешті починає схилити його до зовнішньої експансії [36, с. 220]. В період, який ми розглядаємо, зібрати кошти для залучення найманців до свого війська, могли собі дозволити далеко не всі міста, включаючи Афін (3 часів Перикла на утримання громадян, що призвано на військову службу, виділялося в день по 1 драхмі).

Обмеженість людських ресурсів полісу, у сполученні з прагненням до зовнішньої експансії, спричиняє звернення по допомогу до загонів найманців [37, с.15]. На думку Л.П. Маринович, найманництво було засобом впливу надлишкового населення з областей, в яких набиралися контингенти найманих військ. Існування надлишкового населення зазвичай пов'язується з економічною відсталістю цих районів. Природні ж особливості їх обумовлювали спеціалізацію цих районів на певних видах збройних сил.

Саме цим, на нашу думку, пояснюється те, що на час Пелопоннеської війни, лише окремі поліси – а саме Спарта, Афіни та Коринф, могли змагатися за гегемонію над усією Елладою. Але обмежені можливості полісної економіки заважали таким прагненням. Тому, зрештою, жоден з грецьких полісів так і не зміг встановити її на тривалий час.

Те, що було викладено вище, дозволяє зробити певні узагальнення та попередні висновки. Разом зі змінами, які відбулися в особовому складі та в сутності полісної армії, разом із зростанням питомої ваги найманих бійців, поступово зростає також рівень грецького воєнного мистецтва. Професійні воїни переймають для використання систему тренування спартанських бійців. Створюється певна наука стройової підготовки. Тепер воїни щільно згуртовуються невеликими підрозділами (по 32-36 чоловік) які тренуються вмінню за будь-яких обставин слідувати за командиром. Такі згуртовані підрозділи здатні виступати самостійно навіть проти кінноти. Поява середньої піхоти – пельтастів, давала змогу протидіяти гоплітам, виконувати самостійні тактичні задачі. Проте, слід мати на увазі, що під час Пелопоннеської війни пельтасти

лише почали формуватися, як різновид піхоти. Дійсне вдосконалення цього різновиду бійців розгорнулося лише за наступного століття. Така еволюція тактики неминуче вела до згасання значення фаланги. Підрозділи важкої піхоти тепер шикувалися не суцільним фронтом, а робили невеликі проміжки між підрозділами. Це робило фалангу більш рухливою і менше вразливою на нерівній місцевості. За рахунок невеликих інтервалів фаланга могла компенсувати порушення в строю, які неминуче виникали під час руху на пересіченій місцевості.

На завершальному етапі війни в складі армій обох сторін зростає питома вага найманих контингентів. Такі зміни в організації військової справи обумовили висунення на перший план фінансових питань в стратегічному плануванні. Для того, щоби залучати численні контингенти найманих військ, необхідно було мати значні кошти для оплачування їхньої служби. Отже, для тривалої війни були необхідні, в першу чергу великі кошти. Проте, достатніх можливостей, в цьому відношенні, не мав жоден з противників. Тільки наявність союзницьких коштів дозволяла залучати найманців. Тому, за період Пелопоннеської війни, ми бачимо наявність загонів найманців лише у військах двох ворогуючих союзів і не зустрічаємо в ополченні окремих союзних полісів.

Джерела та література

1. Свечин А. Эволюция военного искусства с древнейших времен до наших дней : Т.1 / Александр Свечин. М. –Л. : Гос. изд-во воен. лит-ры, 1927. – 383 с.
2. Меринг Ф. Очерки по истории войны / Франс Меринг. – М., 1924. – 383 с.
3. Свечин А. Эволюция военного искусства : Т.1 / Александр Свечин. – М.; Л.: Гос. изд-во воен. лит-ры, 1927. – 383 с.
4. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Ганс Дельбрюк – СПб. : Наука, 2001. – 164 с.
5. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Ганс Дельбрюк – СПб. : Наука, 2001. – 164 с.
6. Конолли П. Греция и Рим : энциклопедия военной истории / Питер Конолли – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 320 с.
7. Разин Е. А. История военного искусства : Т.1 / Евгений Андреевич Разин – М. : Военная литература, 1955. – 393 с.
8. Энглим С. Войны и сражения Древнего мира : 3000 г. до н.э. – 500 г. н.э. / Саймон Энглим, Филлис Дж. Джестис, Роб С. Райс и др. – М. : Эксмо, 2004. – 296 с.
9. Фон Винклер П. Оружие / Пауль Фон Винклер – М. : Софт-Мастер, 1992. – 330 с.
10. Конолли П. Греция и Рим : энциклопедия военной истории. / Питер Конолли. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 320 с.
11. Вэрри Д. Войны античности. / Джон Вэрри – М. : Эксмо, 2004 – 224 с.
12. Свечин А. Эволюция военного искусства : Т.1 / Александр Свечин – М.–Л. : Гос. изд-во воен. лит-ры, 1927 – 383 с.
13. Свечин А. Эволюция военного искусства : Т.1 / Александр Свечин – М.–Л. : Гос. изд-во воен. лит-ры, 1927 – 383 с.
14. Аристотель. Политика. Афинская полития. / Аристотель; пер. С. И. Радцига. М. : Мысль, 1997 – 343 с. – Серия «Из классического наследия»
15. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Ганс Дельбрюк – СПб. : Наука, 2001. – 164 с.
16. Павсаний. Описание Эллады : Т. 1 / Павсаний; пер. С.П.Кондратьев. – 4-е изд. – М. : АСТ-Ладомир, 2002. – 512 с.
17. Полиен. Стратегемы / Полиен; пер. с греч. Димитрия Пападопуло – М. : Евразия, 2002. – 608 с.
18. Шауб І. Греко-персидские войны / Игорь Шауб, Владимир Андерсен – М. : Яуза, Эксмо, 2009. – 284 с.
19. Разин Е. А. История военного искусства : Т. 1 / Евгений Андреевич Разин. – М. : Военная литература, 1955. – 393 с.
20. Плутарх. Избранные жизнеописания в 2-х т.: Т. 2 Лисандр / Плутарх – М. : Правда, 1987 – С. 7–35.
21. Фукидид. История : Т 1–2/Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – 3-е изд. – М. : Ладомир – АСТ, 1999. – 736 с. – серия «Классики исторической мысли».
22. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Ганс Дельбрюк – СПб. : Наука, 2001. – 164 с.
23. Софокл. Трагедії./ Софокл. Антигона; пер. з давньогрецької. – К. : Дніпро, 1989. – 302 с.
24. Вэрри Д. Войны античности. / Джон Вэрри – М. : Эксмо. – 224 с.
25. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Ганс Дельбрюк – СПб. : Наука, 2001. – 164 с.
26. Вэрри Д. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима / Джон Вэрри – М. : Эксмо, 2003. – 224 с.
27. Геродот. История в девяти книгах / Геродот; пер. Г.А.Стратановского. – Л., 1972 (репринт. переизд.: М., 1993.)
28. Вэрри Д. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима / Джон Вэрри – М. : Эксмо, 2003. – 224 с.
29. Кошеленко Г. А. История развития полиса : Т. 1 / Григорий Афанасьевич Кошеленко – М., 1983.
30. Фукидид. История : Т 1–2 / Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – 3-е изд. – М. : Ладомир – АСТ, 1999. – 736 с.
31. Фукидид. История: Т 1–2 / Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – 3-е изд. – М. : Ладомир – АСТ, 1999. – 736 с.
32. Фукидид. История : Т 1–2 / Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – 3-е изд. – М. : Ладомир – АСТ, 1999. – 736 с.
33. Фукидид. История : Т 1–2 / Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – 3-е изд. – М. : Ладомир – АСТ, 1999. – 736 с.
34. Вэрри Д. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима. – М. : Эксмо, 2003. – 224 с.
35. Разин Е. А. История военного искусства : Т.1 / Евгений Андреевич Разин. – М. : Военная литература, 1955. – 393 с.
36. Свечин А. Эволюция военного искусства / Александр Свечин. – М.–Л. : Гос. изд-во воен. лит-ры, 1927. – 383 с.
37. Біблія. Книга Ісаїї.
38. Маринович Л. П. Наемники в период Пелопоннесской войны / Людмила Петровна Маринович // Вестник древней истории. – 1968. – №4. – С. 70–90.
39. Мишулин А.В. К изучению роли войны и военного производства в древности / Александр Васильевич Мишулин // Вестник древней истории. – 1940. – №1. – С. 215–230.
40. Маринович Л. П. Греческое наемничество IV в. до н.э. и кризис полиса / Людмила Петровна Маринович. – М. : Наука, 1975. – 273 с.

Голованов С. О. Трансформации в сухопутной армии Афинского полиса в условиях Пелопоннесской войны (431-404 гг. до н.э.)

Статья посвящена анализу состояния сухопутных сил Афинского полиса а также изменениям, происходившим в афинской армии под влиянием событий Пелопоннесской войны. Особое внимание уделено вопросам тактики фаланги, легкой пехоты и конницы в бою, анализу института наемничества в полисной армии.

Ключевые слова: Пелопоннесская война, Афины, фаланга, голлит, легкая пехота, пельтасты, наемники.

Golovanov S. O. Transformations in the land army of the Athenian polis in the Peloponnesian War (431–404 BC)

The article is devoted to the analysis of the ground forces of the Athenian polis and changes that took place in the Athenian army under the influence of Peloponnesian War events. Special attention is paid to the phalanx tactics, non-armor infantry and cavalry in battling, analysis of the mercenary institute in the polis army.

Keywords: Peloponnesian War, Athens, phalanx, hoplite, non-armor infantry, peltasts, mercenaries.

УДК 931/939(37)

М. М. Сайко

КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ В АНТИЧНОМУ РИМІ ЗА «ІНСТИТУЦІЯМИ» ГАЯ

У статті розглянуті основні характеристики кредитних відносин в Римі на основі аналізу положень, які містяться в «Інституціях» римського юриста Гая. Проаналізований найдавніший вид кредитної угоди – «пехит», суть якої полягала в отриманні позики під заставу власного тіла. Визначені характерні риси вербальних контрактів, серед яких виділені «adpromisio» і «adstipulatio». Розглянуті особливості реальних контрактів «mutuum» і «fiducia». Проаналізовані літеральні контракти і договір товариства, який відносять до консенсуальних контрактів.

Ключові слова: античний Рим, Гай, інституції, зобов'язальні контракти, нексум.

Римський юрист Гай по праву вважається одним із найбільших авторитетів у галузі римського права. Відомо, що відповідно до закону про цитування, виданим імператором Валентиніаном III (425-455 рр.) у 426 р., судді, при винесенні рішення, могли посилатися виключно на твори Папініана, Павла, Ульпіана, Модестіна і Гая, а також на твори тих авторів, на яких вони посилалися (Сцевола, Сабін, Юліан, Марцел тощо). До того ж, із творчого спадку Гая, до нашого часу дійшли не лише цитати в «Дигестах», і фрагменти окремих творів, як це сталося з творами інших юристів, а й великий підручник з права, яким і були означені «Інституції». Значна частина «Інституцій» присвячена зобов'язальному праву, тому вивчення змісту цього важливого джерела абсолютно необхідне для розуміння кредитних відносин в античному Римі.

Про Гая і його творчість написано вже немало і охарактеризувати чи, навіть, перерахувати всі наукові дослідження на цю тему немає ніякої можливості. До того ж, до нашого завдання не входить повний аналіз життя і творчості Гая, і тому ми обмежимося характеристикою найбільш важливих робіт, серед яких відзначимо дослідження І. Гурлянда [3] та Г. Дернбурга [11], а також статтю Т. Моммзена «Гай, як провінційний юрист» [15]. По багатьом з важливих питань означені автори притримуються різних точок зору, що дає можливість з великою долею вірогідності реконструювати основні віхи життя і творчості видатного юриста. У нашому дослідженні використані також роботи з основ римського права, зокрема, словники Ф. Дидинського [4] і М. Бартошека [1], дослідження Р. Зома [5], К. Чиларжа [9] і С. Муромцева [6]. Положення, приведені Гаєм, активно використовувалися й істориками, які досліджували кредитні відносини в античному Римі. Серед останніх відзначимо роботи В. Краута [14], Г. Білетера [10], К. Смірнова [7] і, нарешті, Л. Гольдшміда [13].

Однак, для подальшої роботи над темою кредитних відносин в античному Римі, необхідно упорядкувати і осмислити згадки про кредит, поміщені в «Інституціях» Гая. Зрозуміло, що у рамках одного-єдиного дослідження це зробити неможливо, тому приходиться обирати найважливіше і це, на нашу думку, зобов'язальні контракти. Таким чином, основним завданням нашої роботи є упорядкування і аналіз відомостей про один з найважливіших елементів кредитних відносин – зобов'язальні контракти. Необхідно визначити їх зміст і основні характеристики у відповідності з вченням Гая.

Як вказувалося вище, про життя і творчість Гая розповіли І. Гурлянд, Г. Дернбург і Т. Моммзен. Гурлянд відносив роки життя Гая до проміжку між початком правління Адріана і початком самостійного правління імператора Комода, тобто, між 117 і 180 роками [3, с. 1], на думку Дернбурга, Гай народився в кінці правління Траяна [11, с. 76], Моммзен вважав що зрілого віку Гай досяг перед смертю Адріана [15, с. 15]. Ці дані не дуже різняться і розбіжності в думках для нас не дуже суттєві, тому, не боячись власти у велику помилку, можна визначити роки життя Гая приблизно між 120 і 180 роками.

Нам невідоме повне ім'я Гая. Зазвичай, у римського громадянина ім'я складалося з трьох частин: praenomen, nomen gentilicium, cognomen, однак до нас дійшов лише його praenomen Gaius. Причини цього невідомі, хоча Дернбург намагався пояснити це величезною популярністю Гая, внаслідок чого його повне ім'я було скорочене ще за життя славетного юриста, а інші частини ім'я з часом забулися [11, с. 96].

У питанні про те де, в якому місті, чи провінції імперії жив і працював Гай, також існує розмаїття думок, з яких ми приведемо дві основні. З самої назви роботи Моммзена видно, що вчений вважав Гая провінційним юристом, який проживав у місті Троя в провінції Азія [15]. Дернбург же відстоює думку про те, що Гай жив і викладав право у самому Римі [11, с. 80-84]. Основним доказом Дернбурга є, власне, величезний вплив Гая на розвиток юридичної науки в Римі. Важко уявити, що якийсь маловідомий провінційний юрист був поставлений Валентиніаном в один ряд з такими корифеями як Папініан, Модестін, Ульпіан та інші. На думку Гурлянда, Гай міг народитись у провінції Азія, але все своє свідоме життя жив і працював у Римі [3, с. 23].